

۱۹۲۶

ایکینجی جلد

تورکیات مجموعہ سی

استانبول دارالفنون تورکیات استیتوسی طرفندہ نشر ابیدلیر

مدیر:

کرم سبلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنون شده «تورک ادبیاتی تاریخی» مدرسی

استانبول - دولت مطبعہ سی

۱۹۲۸

قازان يوردندە بولۇش تارىخى بوشىقە

صاحب كراي خان يارليغى

عبدالله بطل

۱۹۲۰ سنەسى يازندە تارىخ معلمى سەيد واحد افندى قازان يوردندە بركويدە مەھم برتارىخى وشىقە (صاحب كراي خانك تارخانلىق يارليغى) بولمىشى. ۱۹۲۵ سنەسى قازاندە چىقىمىش اولان «تاتارستانى تىبىع جەمئىتىك مەخبرى» اسمندە كى روسجە مجموعه نك ۱-۲ صايىلارندە يارليغك كاشفنىك بووشىقەيە دائر مەقالەسى، وشىقەنك فوتوغرافى، روسجە وقازان لەججەسىلە ترجمەسى كوردك. بو يارليغە دائر سوز سويلەمەدن. واونى تەھلىلە كىرىشمەدن اول عموماً «يارليقلار» ناصل وشىقلەر اولديغىنە دائر بىر پارچە مەلۇمات وىرمەنى مەنسەپ بولويورۇ.

يارليقلار. عمومى برنظر — «يارليغ، يارليق، يرليغ» امر، بو يورۇق مەنسەنە كلدىكى كى، امر و فرمانى احتوا ايدەن يازى يەدە اطلاق اولونور. «برغوزى» قصص الانبياسندە «يونس عەم مناجات قىلدى: الهى آلا رسوز مى قبول قىلماسانى قىلاين؟ يرليغ كىلدى: بلا يباركايىن» دىليور، كە [۱] بورادە «يرليغ» البت «امر، فرمان» مەنسەندە. «محمود الكاشغرى» ايسە، «يرليغ» كەلمەسى «حكمدارك يازيسى و امرى» دىيە ايضاح ايدىيور كە [۲]، كەلمەنك ھرايكى مەنسەنى آ كلاتيور دىمكدر. كوروليور كە، بو، خالص تور كجە بر كەلدە. فقط عىنى مەنئى افادە ايدەن ولفظاً بو كا مشابھ اولان برسوز موغولجە دەدە واردر. جنكيز قاآنك قوردىغى بو يوك تورك موغول قاآنلغىندە وصوكرالى اوندن تشەبايدەن اوردارل (دولتەر) دەدە حكمدارك بو يورۇغى و فرمان يازيسى «يارليق» تسمىە اولونوردى. بوندن ماعداء، خانلرك، اجنبى وردلرك حكمدارلر يە يازمىش اولدقلىرى ديپلوماتىك يازىلرى دە «يارليق» تەبىر اولونوردى. مثلاً «آلتون اوردا» خانى «توقتامش»، ليتوانيا - لەستان قرالى «ياغايلار» يە يازدىغى مەكتوبى «يارليق» تەبىر ايتدىكى كى [۳]، صوكرالى قىرىم

[۱] صحيفە ۳۲۲، قازان، ۱۸۹۹ سنەسى طبعى.

[۲] يرليغ: ھو كىتاب السلطان و امره بلغە جكل ولا تەبرنە الغزىه (ديوان، جلد ۳، صحيفە ۳۱).

[۳] «باقىسى اول بولغاى تىب آلتون نشانلىق يارلىق توتتوق» دىليور.

خانلرینک موسقوف، لیتوانیا - لهستان حکمدارلرینه یازدقلری مکتوبلری و مخبره لری ده « یارلیق » تسمیه اولونیور [۱] .

یارلیقلرک بر نوعی « تارخانلیق یارلیقلری » درکه، خانلر، بوکی یارلیقلرایله ایسته دکلری آداملری « تارخان » ایدرلردی . تارخان : « ورکیلردن ودولت خدمتلرندن معاف اولان آدم » دیمکدر . « ابوالغازی » به کوره، تارخان ، کندیسندن هیچ برشی آلبانیان و حکمدار (خان) ک اوتاغنه سربستجه کیره و سربستجه چیقان کیمسه به دینلردی که، بوکی آدامک دوقوز قباحتی عفا اولونور و اونک شوحقوقی دوقوز نسله قادار توارثا انتقال ایدردی [۲] . « رشیدالدین »، تارخانلغ و قتيله قادینلرده باغشلا نور اولدیغنی یازیور [۳] . تارخانلیق یالکیز شخصلره احسان ایدیلیوب ، مؤسسهرده باغشلا نیردی . مثلاً « آلتون اورد » خانلری روس کلیسا و ماناستیرلرینی مخصوص یارلیقلرایله « تارخان » ایتشدر . « آلتون اورد » تارخانلیق یارلیقلرندن یدی دانه سنک آنجاق روسجه ترجمه لری محافظه ایدیشدر : منکو تیمور خانک روس متروپولیدلرینه ویردیکی ، ۲) اوزبک خانک متروپولید پترویه ویردیکی . ۳) طایدولا خانونک متروپولید ثیاغنوسته احسان ایتدیکی ، ۴) عینی خاتونک متروپولید آله کی به باغشلا دینی ، ۵) بیردیپک خانک شوو سوکنجی متروپولیده ویردیکی ، ۶) . طایدولا خاتونک متروپولید ایوانه باغشلا دینی ، ۷) نامعلوم برخانک متروپولید میخیاله احسان ایتدیکی تارخانلیق یارلیقلری [۴] .

« آلتون اورد » دورندن ، ۱۴ نجی عصر میلادینک صوکلرینه دوغرو یازیش اولان اوچ تورکجه یارلیق محافظه ایدیله بیلمشدر . بونلردن ایکسی تارخانلیق یارلیقلری اولوب، بری

[۱] « قریمغه دائر یازولر » مجموعه سی ، پترسبورغ ۱۸۶۴ ؛ ویلیامینوف - زهرنوف وحسین فیضخان نشری .

[۲] « ترخان ننگ معنی سی بو تورورکیم اول کشیدین هیچ نرسه آلمغای لار ، هر قاچان خان ایشیکینه کلسه هیچ کشی منع قیلماغای : اوزی کیرکای و اوزی چیقغای . اگر کنه ایش قیلسه ، توقوزغه چه سورماغای لار ؛ آندن سونک تا یوقوز آرقا بولغونجه شونداق بولغای ، سورماغای لار » (شجره ترکی ، دمه زون نشری ، صهیغه ۵۵) .

[۳] « بایدو خاتونرا ترخان کرده و گفته که راه یتماز ، ترخان باشد » (جامع التواریخ ، صهیغه ۲۸۳ ، پترسبورغ ۱۸۶۱) .

[۴] و . غریغوریف : « روسیا و آسیا » مجموعه سنده کی « خان یارلیقلرینک » مؤثوقلنی « آدلی مقاله (پترسبورغ ، ۱۸۷۹) » .

۱۳۹۱ سنه سنده «توقتامش خان» طرفندن «بيك حاجى» اسملى ذاته، ديكري «تيمور قوتلوق» خان طرفندن ۱۳۹۷ سنه سنده «محمد» نامنده كى كيمسه يه احسان ايديلىشدر اوجنچى يارلىق ايسه «توقتامش» خانك ۱۳۹۲ سنه سى لهستان - ليتوانيا قراى ياغايلار (ياغيللو) يه كونده رديكى بردينلوماتيك يازيدر. شوصوكنجيسى اويغور حروفاتى ايله، برنجيسى ساده عرب حروفاتى ايله، ايكنجيسى هم اويغور هم عرب حروفاتى ايله يازيلشدر. توقتامش خانك تارخانلىق يارليغك نسخه سى برقرىلى املا كدارك النده ايكن، تملك حقنى اثبات ايدهن وثيقه اولق اوزره، اوكونلرده «نووروسيسق» و «به سارابيا» باتش واليسى اولان پرنس «ميخايل وورونتسوف» ه تقديم ايديلىش، صوكرالرى ۱۸۴۴ سنه سنده اوده ساتارخ و عتيقيات جمعيتك مجموعه سنده تاش باصلا ايله عينا نشر اولونمش. اوزمان بويارلىنى، روس خارجه نظارتك «تاتاردىلى ترجمانى» (بارتسوف) روسجه يه ترجمه ايتمش، «غريغوريه ف» ايسه قيصه بر مقدمه و بعضى حاشيه لر يازمشدر. مشهور آله كساندر كاظم بيكك شا كرى قازان دارالفنونك پروفورى «ايليا به رى زين» بويارلىنى ۱۸۵۱ سنه سنده قازانده نشر ايتمش اولدينى «تارخانلىق يارلىقلىرى» عنوانلى اثرنده ترجمه و تحليل ايتمشدر.

«تيمور قوتلوق» يارلىنى ايسه ۱۸۱۳ سنه سنده آوستريالماجارستانك تور كبا ايلچىلىكى ترجمانى «فون راب» طرفندن استانبولده اله كچريلوب، معروف مؤرخ «هامهر» ه كونده ريلشدى. مؤرخ، كنديسى اويغور و چغتاي ديبللرني قاورا يامادىغندن، بويارلىنى ايضاح ايتك ايجون قازان دارالفنونك آلمان پروفورى مستشرق «فرن» دن يارديم ايسته ش. به ريكي سى ده كندى سنك معاونى و دوستى اولان، عنى دارالفنونك تورك دىلى معلمى ابراهيم افندى خلفه اوغلنه مراجعت ايتمش. بو ذات يارليقه كى بعضى سوزلرى ايضاح ايدهرك لاتينجه نوطلر يازمش و (هامهر) ه كونده رتمش. اشته خلفه اوغلنك شو نوطلرى يارديميله، «هامهر»، يارلىنى ياريم - يامالاق آلمانجه يه ترجمه ايله ش؛ وشو ترجمه يى، يارليغك اويغورجه حرفلرى ايله يازيلانك عينا قوپيه (facsimile) سنى، عرب حروفاتى ايله يازيلانك طباعت حرفلرى ايله ديزديريله نسخه سنى و ابراهيم خلفه اوغلنك نوطلرني ۱۸۱۸ سنه سنده ويانده انتشار ايدهن Fundgruben des Orients مجموعه سنك ۶ نچى جلدنده نشر ايتديرمشدر. «ا. به رى زين»، مذكور «تارخانلىق يارليقلىرى» نامنده كى اثرنده بويارلىنى ده ترجمه و تحليل ايتمشدر. مستشرق «آرمين وامبهرى» ده، بويارليغك هم اويغور هم عرب حروفاتى

ايله يازيلان متنلارنى آرى آرى تئيت ايله يوب آلمانجه يه ترجمه ايتمشدر [۱]. «رادولوف» ايسه عىنى يارلىغى «روس عتيقيات جمعيتىك شرق قسمىك يازيلرى» مجموعه سنك ۳ نجى جلدنده [۲] تحليل و ترجمه ايدىرك يارلىغك عىنا قوپيه (facsimile) سنى نشر ايتمشدر. بو يارلىغه دائر اك صوك علمى يازى، آ. سامويلوويچك ۱۹۱۸ سنه سى پترسبورغده نشر ايدىلن «آسيا مجموعه سى» Asiatski sbornik نده نشر ايتمش اولدىغى (صحيفه ۸۸۸ - ۱۱۳۴) «تيمور قوتلوق يازلىغنه براق تصحيح» سىرلوخه لى مقاله سى اولسه كر كدر. مقاله صاجى اوراده براق كملره مهم تصحيحلر يايىوار. و يارلىغك هيچ ده اوزيرىنك بىرى اولايوب، قوپيه، حتى بوزوق بر قوپيه اولدىغى، اونك استانبولده اويغور - چغتاي اديبائيه مراق اويانان ۱۵ و ۱۶ نجى ميلادى عصرلرده يازىلدىغى ادعا ايدىور.

توقتامشك قرال «ياغايلا» يه يازمش اولدىغى يارلىغى، روس خارجه نظارنىك موسقووا باش اوراق خزينه سنده بولونان ۱۸۵۰ سنه سى قازانده پرنس «م. اوبوله نسكى» طرفندن نشر اولونمش «آلتون اوردانخان توقتامشك لهستان قرالى ياغايلا» يازدىغى يارلىغى عنوانى بورسالده بو يارلىغك Facsimile سى (عىنا قوپيه سى) موجود اولدىغى كى، «آ. كاظم بك» طرفندن يازيلان روسجه ترجمه سى و «ا. بهرزين» ايله بوريات قومنه منسوب «جورجى باتزاروف» طرفندن يايلىمش اولان تحليل ده درج اولونمشدر. ايشته «و. رادولوف» بو يازلىغى «روس عتيقيات جمعيتىك شرق قسمىك يازيلرى» مجموعه سنك ۳ نجى جلدنده تحليل و ترجمه ايدىور.

بو يارلىغلر ك يازىلدىغى لسانه كلنجه، بو خصوصده تتبعچىلر ك فكري مختلفدر. «ا. بهرزين» اونرك اويغور لهجه سيله يازىلدىغى ايله رى سورويور [۳]. «وامبه رى» ايسه تيمور قوتلوق يارلىغى يكي اويغور لهجه سى يادكارلارندن صاييور [۴]. «و. رادولوف» ايسه بو يارلىقلر ك «چغتاي دىلى» ناميله معروف صنئى برادى دىل ايله يازىلدىغى و بوسنى دىلك اساسى اويغور ادبى دىل اولدىغىدن، يارلىقلر ده طبعيله اويغور كله وشكللى بولوندىغى

[۱] Uigurische sprachmonument, Innsbruck, 172-173

[۲] ۱۸۸۸

[۳] «تارخانلىق يارلىقلرى»، صحيفه ۱، توقتامش يازلىغى، صحيفه ۴۵، قازان، ۱۸۵۰.

[۴] Uigurische sprachmonument, 172

بو یارلیقلر فیلولوژی جهتندن غایت بویوک اهمیتی حائر اولدقلری کی، «آلتون اوردآ» (قیچاق) دولتک سیاسی و اقتصادی حیاتی (داخلی قورولوشنی) اوکره ملک ایچوندم پک قیمتدار وثیقه لردر. «ا. بهر زین» و «غ. صابوقوف» بویارلیقلر استناد آلتون اوردانک سیاسی و اقتصادی قورولوشنه دائر خایلی مهم تدقیقلر یازمشاردر [۷].

قریم خانلرندن بردانه تارخانلیق یارلینی صافلامشدرکه ، اوده ، ۱۵۲۳ میلادی سیلده «سعادت کرای خان» طرفندن برقاچ کیشی یی تارخان ایتمک خصوصنده ویریلش یارلیقدر . یویارلیق ده ، قریم ده ، توقامش یارلینی کشف اولونان هنکامده بولومش وعینی «اوده سا» تاریخ و عتیقیات جمعیتی مجموعه سنده طبع اولومشدر . قریم خانلی دوردن قاله باشقه یارلیقلرک هبسی دیپلماتیت یازیلدر ، که بونلرک موسقوف چارلری ایله لهستان قراللرینه یازیلانلری قازانی «حسین فیضخان» افندی ایله روس مؤرخ «ویلیامینوف-زهرنوف» همیتله استنساخ و ترتیب ایدیلرک ، «قریمغه دائریازولر» عنوانیه ۱۸۶۴ سنه سی پترسبورغ علوم آفاده میسی طرفندن نشر اولومشدر . ۸۹۸ صحیفه لک بویوک حجمی بو اثرده جمعاً ۳۷۸ یارلیق درج اولومشدر . قریم یارلیقلری ، طبیعی ، استنساخ ، غرب حرفلری ایله یازلمشدرلر . سعادت کرایک تارخانلیق یارلینی ، تیمور قوتلوق یارلینی طرزنده یازلمش ، ودیلی ده ، ۱۶ نچی عصر میلادینک برنجی ربی صوکلرینه دوغرو یازماسنه رعماً ، تیمور قوتلوق و توقامش یارلیقلرینک دیلنه چوق بکزیور . فقط بز او یارلیقده اوته کیلرده بولونمایان ، «قولش» ، «قولتقا» ، «بسنج» ، «توفنکیچی» کی یکی سوزلره تصادف ایدیورز . «قریمغه دائر یازولر» ده مندرج دیپلماتیک یارلیقلرک اک اسکیسی ۹۲۶ هجری (۱۵۱۹ میلادی) ده «محمد کرای خان» طرفندن لهستان قرانله یازلمش بر «شرطنامه» در . بونک ده لسانی «جغتایچه» در . بوندن صوکرکی یارلیقلرک لساننده ، بز ، کیتدکجه ، محلی قریم دیلنک

[۱] عینی مجموعہ، صفحہ ۸۱-۲۔
[۲] ۱۔ ہرہ زین: یارلقلرہ کورہ آلتون اوردانک داخلی قورولوشی، یرسبورغ، ۱۸۵۰۔
غ۔ صالوقوف: قیچاق پادشاہلغناک داخلی وضعینی تصویر (قازان دارالتنوی یافتہ کی تاریخ وعتقات جمعیتی خبرلی، جلد ۱۳)۔

و «عثمانی» رسمی لساننک تأثیرینی کوروپورز . قازانلی مؤرخ «ع . عزیز» بک، قریم دیپلوماتیک یارلیقلارندن بحث ایدرکن ، بو یارلیقلرک لسانلرنده قازان تورکجهسنه مشابہت اولدیغنی قید ایتدکن صوکرآ : « بلکه موسقوواده دیلجاہر قازان تورکاری اولدیغیچون شویله یازمشلردر » دییه تخمین ایدیور [۱] . بو تخمینہ کوره قریمده کی باقشی وبتیکجیلر (کاتبوباش کاتبلر) کده قازانلیلردن اولماسی اقتضا ایدیور . بکا قالیرسه ، قریم یارلیقلری دیلنک قازان تورکجهسنه بکزمه مہسی، او یارلیقلرک محلی قریم شیوه سیله یازیلہ سندن ایلہری کلیور . حتی بوکون بیله قریملی چول تورکنک لهجه سی قازان لهجه سنه نه قادر بکزمہ ! دیمک ایستیورم کہ ، ایلك قریم یارلیقلری صنعی رسمی دیل اولان « چغتایچه » ایله یازلدینی چالده ، صوکرالری او « طمطراقلی » لسان صحنہ دن چکیلہرک، اونک یری ، قوتی جانلی خلق دیلندن آلان و برآزده عثمانی رسمی لسانی تأثیرینه معروض اولان یکی بر رسمی تحریر دیلی طومتشدر .

صاحب کرای ضامہ یارلیغی . — «صاحب کرای»، قریم خانلغنک قوریجیسی اولان «حاجی کرای» ک طورونی و «مینکلی کرای» ک اوغلیدر . ۱۵۳۱ سنہ سنده قازان وطنپرورلری، موسقوف تہدیدى مواجهہ سنده قریمہ مراجعت ایدہرک خان ایستہ مشلردی . بوندن مقصد، قاردهش قریم یوردی ایله صیتی باغلانمق و بو واسطہ ایله اونک آرقاسنده طوران شوکتلی تورکیا ایمپراطورلغنک حمایہ سی آلتنه کیرمک ایدی . اوکونلرہ قریم خانى اولان «محمد کرای»، قارداشی «صاحب کری» ی قازانہ کونلردی و بهریکیسی ۱۵۲۱ سنہ سنک ایلك بهارنده اوچ یوز کیشیلک قریم عسکری فرقه سیله قازانہ کلہرک، موسقوف یارداجیسی «شاه علی» نی قوغوب تحتہ چیقدی . «صاحب کرای» قازان تحتہ چیقار چیقماز ، موسقوفی ازمک مقصدیله اوکا قارشى هم قریم ، هم قازان طرفندن حرب آچیلمشدی .

بوحرب، موسقوف چاری اوچنجی واسیلک فجیع صورتده مغلوبیتی ایله بیتمشدی . ۱۵۲۳ سنہ سنده «محمد کرای خان» آسترخانده اولدرلمشدی . ۱۵۲۳ سنہ سنده موسقوف جاری قازانہ قارشى انتقام حربینه حاضر لائمايه باشلادی . بوحربک عرفہ سنده ، یعنی ۱۵۲۴ سنہ سی ایلك بهارنده ، «صاحب کرای» قریمدن برادری «فتح کرای» ک ۱۳ یاشنده اوغلی «صفا کرای» ی قازان خانلغنه کتیره رک، کندیمی قریمہ واورادن استانبوله «سلطان سلیمان قانونی» حضورینه

كىتمىشدر؛ اورادە اوطورارق، خونكارك حسن توجهنى قازانمش و برادرى «سعادت كراي» دن سوكر ۱۵۳۲ سنه سنده قريم خانلغنه تعيين اولونمىشدر، كه اورادە ۱۵۵۱ سنه سنه قادار حكومت سورمىشدر. اونك قازانده كى پادشاهلق مدتى ايسه اوچ سنه اولمىشدر.

قازان خانلردن قالما يارلىقلر صوك زمانلره قادار كشف اولونماشىدى. ياكز، مؤرخ «هادى آطلاسى» افندى، كنديسنك «قازان خانلقى» آدى كىتابىنده صاحب كراي خانك قازانده ايكن چيقاردىغى بىر يارلىغىنك بر قسمى نشر ايتمىشدى. شىمدى قازانلى تارىخ معلمى «سید واحد» افندى بويارلىغىك اصل نسیخه سنى (اورىژىنالى) بولمىشدر. سید افندى بويارلىغى ناصل بولدىغى بويله حكايت ایدیور:

۱۹۱۱ سنه سنده بن قازان ولايتى «چار» اوبه زى «-انجايى» دائره سنده بولونان «اورازلى» كوينه معلم اولارق تعيين ايدىلشدم. اورادە ايكن ساده جه تعليم ايله اكتفا ايتمىوب اسكيدن قالما تارىخى يادكارلر و اثرلر آراشديرمقله اشتغال ايدىوردىم. كونلرده بركون «اورازلى» كوينه سيار تىزىلر كىلدیلر. اولردن اسماعيل اسملى برىسى بنم يانجه صحبت ايتك ايجون كىرمىشدى. بن فرصى غنىمت بىلهرك اولدن قبر طاشلرينه و يازمه اثرلره دائر معلومات صوروشدورمايه باشلادم. چونكه اولنر ناحیه دن ناحیه به، كويدن كويه طولاشوب طور و بورلردى. بوتىزى بكا «مامادش» سانجاغنده كى «مامالاي» كوينده بر آدمك آلنده اسكى بىازمه كاغد بولوندىغى و بوتون كويليلر تزدنده اونك «الهى بر كاغد» صايلدىغى خبر وىردى. قازانه دوندىكدن سوكر بن «مامادش» سانجاغنده اوطورمش اولان بىلدكلردن بوكا دائر استخباراتده بولوندىم. اولنرده اورادە فى الواقع بر كويلينك النده غايت اسكى اولماسى تخمين ايدىلن بر كاغدىك بولوندىغى سويله دىلر. بن «مامالاي» كوينه كىدوب كاغدى بالذات كورمه به قرار وىردىم.

«الهى كاغد» كى صاحبي ايله معارفه پيدا ايتك ايجون اپى وقت صرف ايدىلى؛ سوكر اونك كاغدىن ده درحال كورمىدم. كاغدىك صاحبي رحمة الله احر اوغلى ايدى. او، بنم قازاندىن مخصوص اونك كاغدىنى كورمك مقصديله كىدىكىمى دوونجه، كاغدىنك فوق العاده قيمتلى اولدىغى، باباسى، وفات ايدركن، اوفى بك دقت ايله محافظه ايله مېي توصيه ايتدىكىنى آكلاتيور و بو قيمتدار كاغد سايه سنده اونك بر زمان حكومتدن طوبراق چىقتك و مهم منصب بيله آلايه جىكىنى ادعا ايدىوردى. زحمتلىمك بوشه كىده جىكىنى كورونجه، مسئله به باشقه طرفدن ياناشايه قرار وىردىم. كويك امامنه كىدرك مسئله به آچىقدن آچىقه آكلاتىم. امام بكا ياردىم كوسته ره جىكىنى سويله دى و درحال احر اوغلنه آدم كوندروب كاغدى موقه وىرمه سنى رجا ايتدى. رحمة الله كاغدىك بكا كوسته رمك ايجون ايتىلدىكىنى بىلمىهرك اوفى وىروب كوندرمىشدى. كاغدى اوقويونجه اونك «الهى كاغد» اولمايوب، اسكى وتارىخى بروثقه (قازان خانى صاحب كرايك يارلىغى) اولدىغى آكلاتىم. اوزمان بو وثىقه به استىناخ ايتك ايتىدم ايسه ده، صاحبك مساعده سنى آلتىزىن بوايشى يانمايه وجدانم راضى اولمادى. اوزىش دقيقه سوكر وثىقه به صاحبنه اعاده ايتك. سوكرالى امام وانسطه سيله «خستلىرى تداوى ايتك» مقصديله بن وثىقه به استىناخ ايتمه به موفى اولدىم و قازانه كىتىردىم. برمدت سوكر بن «مامالاي» كوينه

داها بردفمه كیدهرك وثيقه يى صانين آلمق ایسته دم ایسه ه صاحبی اقناع ایده مه دم . بر مدت زمان کچنجه رحمت الله آغا کاغدی صامایه موافقت ایده جگنی بکا بیلدیرمىش ایده ده ، باشقه مانعهلر چیقیدی . ایش سورونجه ده قالدی . حرب عمومی باشلادی ، بنده عسکره آلندم ، قازانه آنجا ۱۹۱۸ سنه سی عودت ایده بیلدم وفاصلیه اوغرامىش یارلىق مسئله سنی یکیدن قورجالامایه باشلادم . نهایت ، لزومی قادار باره یی بولونجه (مامالای) کویته کیدهرك ۱۹۲۰ سنه سنك ۲۰ خیراننده صاحب کرای خان یارلىقنك اصل نسخه سنی الله ایتمه یه موفق اولدم .

یارلىقى تصوير — یارلىقنك کاشفی سید واحد افندی یارلىقى بویه تصویر ایدیور :

یارلىقنك کاغدی اوکجه پرداختلی اولمشکن مرور زمانله اسکیمىش ، پرداختنی غایب ایدهرك صارامشدر . کوشه طوتوب باقیلیرکن کاغده چیرکی ویاخود سائر علامتلر کوزوکیمور . کاغده اوست طرفندن بیرنوب یریتلمىش وآلت طرفندن مقاص - فلان کي برکسکین آلت ایله کیلمىش . اوست طرفدن یریتیلوب غایب اولان قسمنده توقتامىش وسائر خانلرک یارلىقنك باشنده یازلمىش اولان سوزلر کي عبارهلر یازلمىش اولدینى وبوکاکوره ، اوست طرفدن آیریلان کاغدنك اوزونلنى اون سانیتمه دن فضله اولمادینى ظن ایدیلیر . آلت طرفدن کسینلن قسمکده اهمیتسنر اولماسی اقتضا ایدر . هر حالده کاغدنك ایلك اولکی طولی آچیقجه بللی دکلدیر . المزدده بولونان یارلىق کاغدنك بوي ۷۶،۵ سانتیمتره ، اکی ۱۸ - انیمتره دن عبارتدر .

بویارلىق ، آکلاشیلان ایکی تورلو مرکب ایله یازلمشدر . اوست طرفده بولونان وشیمیدی غایب اولان عربجه دعا سوزلری آلتون صوبی ایله ، یارلىقنك اصل متنی اولان ۲۵ سطر قارا مرکب ایله یازلمشدر ، که بومرکب چین مرکبی آکدیرر . یارلىقنك قالین بر آلت ، مثلاً قامش قم ایله یازلمىش اولدینى آکلاشیلیور . مهرک بویاسی ایسه سولوکن یاخود colcotar رنگبنده کی قیرمیزی بویادر .

یارلىقنك متنی (سطری سطرینه) :

(السلطان الغازی) صاحب کرای (سوزم)

وآمرا وحکام وسیدات عظام وقضات اسلام

وموالی ذوی الاحترام وارباب وکلانان ومقمان وایلجیان وباغجیان [۱]

وکشتی بانان وکدربانان وتوتقااولان وتمغاجیان وجههور سکینه وعموم

ولایات غزان وممالک محروسه تحت عن ینلاقات والبلیات لارغه بونشان

یتکهچ سوز اولیکم بونمجد اوغلی شیخ احمد داغی سید احمد و

انسی محمدنك اوغلی موسی

سید اوغلی یعقوب ۷ بویدی کیم ایرسا بزکاکلیب باش اوردی لار

اول خان آغالار یمزدان ترخان بولغان کشتی لار ایکنادر بزداغی سیورغاب

بومذکور کیم ایرسه لارنی تنکری تعالی رضایی وتقی محمد رسول الله شفاعتی اوچون

تارخان قیلدم من بعد بومشارالیم لارغه [۲] یوللاریندا وایزلاریندا

[۱] « باغشیان » اولماسی ده احتمالدر . ایله ریده « یارلىقى تحلیل » ه باقکنز .

[۲] سید افندی « مشارالیم » اوقویور .

داغی شیخ احمدنك اوغلی ابدال
۷ بوانسی بولانس داغی انسی نورسید

سفرلاریندا و حضرلاریندا اولتورغانلاریندا وتورغانلاریندا کشتی لارینه
 وقرالارینه یوکلارینه وچارالارینه فردمن یلاقات ووجه من الوجوه
 دخل وتقارض قلماسون لاریباق قلان سالیغ مندی سالماسون لار قولوش
 قلیقه باج وخرج قراجات دیب تیلاماسونلار مال والماک لارینه آق وآب زمین لارینه
 دست تپاول قلماسونلار- اوی لارینه کوچ بله ایلیچی قوناق قوندرماسونلار
 صله خرجی یرخبله سی قوتون سانی دیب الماسونلار سوسون علوفه تیلاماسونلار
 قایوما یانیدن نقصان ضرر تیکورماسونلار اوز فراغتی بله اولتوروب
 شام وصباح وغدو رواج بزکا و بزیک اورغیمزغه دعا والتیش
 قیلسونلار وهرنوع دین کوچ بسنج زهت نیچوغ تیکورماسونلار بسا
 بولایوتیو تورغاچ یرلیغ تینکلامای کوچ بسنج زهت نیچوغ تیکورکان کشتی لارینک
 اوزلارینه فی یخشی سی بولغان دیب آل نشان لیغ یرلیغ بریلدی
 تاریخ توقوز یوز یکرمی توقوزده موباراک سفر آخینیک اون اوچونجی کون
 اوردی .

بویارلیغک نشاننده (مهرنده) شوسوزلر یازیلیدر :

بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا الله محمد رسول الله
 السلطان الاعظم عز الدنيا والدين ابوالمظهر صاحب
 کرای بهادر خان خلدالله ملکه واید سلطنته

بویارلیغک ماهیتی واهمیتی — قازانی مؤرخ «ع. عزیز» بکک بویارلیق ایچون:
 «قازان یوردنده بولونماسنه رغما، اونک قازان خانلقنه عائد اولماسنده اشتباه ایتیه یر واردره.
 چونکه اونده قازان اولوسی حقنده هیچ بر سوز یوقدر» [۱] دیمه سنی آکلایامادق.
 زیرا یارلیقده کی «وعوم وولایات غزان» عباره سنده کی «قزان» (قازان) کلمه سنک کویا:
 عربجه له شدیریلش برشکلندن باشقه برشی اولمادیغ، آشکاردر «عزیز» بک دیگر بر اثرنده:
 «نهایت قازانده برایشله نمش ادبی و تحریری اسلوبه مالک لسانک بولوندیغنی کوسته رهن صاحب
 کرای خان زمانندن قاله یارلیق واردر» [۲] دیدیکندن، اخیرا اوتیه کی فکرندن دونمش
 اولاجا قدر. هر حالده یارلیغک قازان یوردنده ویرلمه سنده اشتباه ایتیه محل یوقدر. بوکا
 اونک تاریخی ده مساعدر. ۹۴۹ هجری ییل ۱۵۲۲ میلادی ییله مصادفدر، که اوتارینجده
 «صاحب کرای» قریمه دکل قازانده خاتلق ایدوردی. بویارلیق تارخانلیق یارلقلری
 جهله سندن اولوب اونکه ۶-۷ کشتی تارخان و سیورغال ایدیشدر. بویارلیق مذکور

[۱] تاتار ادبیاتی تاریخی، برنجی جلد، ایکنجی بولک، صیفه ۷۳.

[۲] تاتار تاریخی، صیفه ۷۲، قازان ۱۹۲۴.

«سعادت کرای» یارلیغندن آنجا ق برسنه مقدم ویریشدر و بو ایکی یارلیق بعضی جهتلردن بربرینه مشاهددرلر. مثلاً «قولوش»، «قولتقا»، «بسنج» کله لری آنجا ق بو ایکی یارلیقه ذکر ایدلمکده درلر. فقط بزم یارلیغمز لغت و غرامه ر جهتلدن سائر یارلیقلرک هپسندن آیقیری بر موقع طوتمده در. بز بونده پک کوتلی عربی و فارسی تاثیرینی، تورکجه سوزلرک جمع لرینی فارسی دیلی قواعدینه اویدوروب یایمق کبی غرابلرده کورو یورز. عینی زمانده باشقه یارلیقلرده کی املا اطرادسزلنی و عربجه سوزلری مرحمتسزجه تحریف، بزم یارلیقه ده یر بولمشدر.

بو یارلیقک دیل جهتلدن عظیم قیمتی اولدینی کی، قازان خانلغک سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حیاتی اوکره نمک ایچون ده اونک بویوک اهمیتی واردر. روس مؤرخ «م. خوده قوف» قازانده ۱۹۲۳ سنه سنده انتشار ایدن «قازان خانلغی تاریخنه عائد طاسلاقلر» نامنده کی اثرنده قازان خانلغنده کی مأموریت و منصب لری و ویرکی سیستمی تدقیق و تعیین ایده رکن، موضوع بحث اولان یارلیقدن ایجه فائده لاشدر [۱].

بو وثیقه شیمدیلک لسان جهتلدن همان هیچ تدقیق اولونما مشدر [۲]. حالبوکه، او، میدانده حیقار حیقماز تحریفله معروض قالمشدر. مثلاً بو یارلیقک «ع. عزیز» بکک قازانده ۱۹۲۴ سنه سنده انتشار ایدن «تاتار تاریخی» آدلی اثرنده مندرج اولان متنی ایله بزم شو مقاله یی یازارکن اساس اتخا ذ ایتدی کمز «تاتارستانی تتبع جمعیتک مخبری» نده «درج اولونان متنی آراسنده، عظیم آقیریلق واردر. بوراده شو آقیریلغی کوستره ن برجدول عرض ایدیورز:

س. راصد مقاله سنده

وسدات عظام

وقضات اسلام

وموالی ذوی الاحترام

وکلان

وکشتی بابان

و کذربانان

ع. عزیز کتانبنده:

وسیدالمظام

وقضات الاسلام

وموالی زولا احترام

وکلان

وکشت بابان

و کذربانان

[۱] ۲۰۲-۲۰۵ صحیفه لر.

[۲] ع. عزیز، تاتار ادبیاتی تاریخی، برنجی جلد، ایکنجی بولک، صحیفه ۷۲.

وتوقادلان	وتوقادلان
حکمت	حکمت
عن یلاقات	عن الافات
بتکهج	بتکهج
بولانس داغی	بولاسوداغی
نورسید	اول سید
باش اوردیلار	باشن اوردیلار
بزداغی	برداغی
ایرسلارنی	تیرسلارنی
یوللاریندا وایزلاریندا	یوللاریندا اوتورغان لاریندا
اولتورغانلاریندا وتورغانلاریندا	اولتورغانلارینده تورغانلاریندا
وجاروالارینه	وجارولارینه
وتقارض	وتعارض
قلته	قلته
واملاک لارینه	دیب دیب سیلاماسونلار
تطاؤل	تفادل
اوی لارینه	اوی لارینه
کوج بله	کوج بیله
یرخبله سی	تیرخبله سی
سونون	سولسون
بسا بولایو	پسیخ (۱)
سج	سابولایو
یخشی سی	سیخ
ربلدی	یخشی سی
	بولدی

بن آشاغیده مندرج تحلیلده بویارلینی اولجه تورکجه اصللری ایله معلوم اولان ولایقیله تدقیق ایدیلن اوچ تارخانلیق یارلینی (تیمور قوتلوق، توقتامش وسعادت کرای یارلیقلری) ایله مقایسه آیلهدم و بعضی کلمه و تعبیرلری ایضاح ایتمه چالاشدم. «تحلیل» ده «توقتامش یارلینی» دییه مطلق ذکر ایدیلدکده، او خانک «بیک حاجی» یه ویرمش اولدینی تارخانلیق

[۱] ع. عزیز بک بولکله یی کرک بواژنده کرک «تاتار ادبیاتی تاریخی» نده (برنجی جلد، ایکینجی بولک، صحیفه ۷۳) نه دندر هپ «پسیخ» شکنده یازور. حالبوکه اونی نه «ا. بهره زین» (تارخانلیق یارلیقلری صحیفه ۱۹، ۲۰، ۵۴)، نه ده «سیدواحد» افندی بویله اوقومیورلر.

ياريلىنى مراد اولونيور. اونك «قرال ياغايلار» يە يازدىنى ياريلىنى ذكر ايتك ايجاب ايتدكده، بو، آريجه تصریح اولونا جاقدر.

ياريلىنىك تحلیلی

«غازى صاحب كراى»: ياريلىنىك اوست طرفى پيرانوب يىرتىلىدىغىدىن، ايلك سطر ك يالىكىز شو اوچ ككسى صاقلانمش، حتى «غازى» ككسىنىك الفى (ا) ده كوزوكميور. صاحب كرايك، ياريلىنىك آلتىندەكى «آل نشان» (مهر) ده كندىسى «السلطان» عنوانىه توسيم ايتىمەسندن استدلال ايدەرك، سيد واحد افندى، «غازى» سوزىنىك صاغ طرفندە «السلطان» ككسىنىك بولۇش اولدىغى تىخىمىن ايتدىكى كى، «صاحب كراى» اسمندن صوكر ابرده «سوزم» ككسىنىك بولۇدىغىنە ذاهب اولويوز. چونكە، دىيور، سائر ياريلىقار ك همانەپسندە خانك آدىنى «سوزم» ككسى تەقىب ايديور. مثلاً، «توقتامش سوزم» «تيور قوتلوق سوزم»؛ حتى آنجاك روسىجە ترجمەلى محافظە ايدىلىش اولان اسىكى «آلتون اورد» ياريلىقارندە «اوزبك سوزم»، «طايدولا سوزم»، «بىردى بك سوزم» معناسىنەكان «Asbekovo slovo»، «Taidulino slovo»، «Berdebe kovo slovo» كى روسىجە سوزلر موجوددر. بىجە سيد افندى بو تىخىمىنلرندە تماماً اصابت ايتىمىدر. شو «سوزم» ككسىنىك، خان ياريلىقارنىك لادىمنە برعنصرى اولدىغى ايجوندر، كە پروفىسور «ا. بەرەزىن»، قىم خانى سعادت كرايك باش طرفى يىرتلۇب غايىب اولان قىسمىندە مطلقاً «سعادت كراى سوزم» عبارەسنىك بولۇدىغىنى پك حقى اولارق ادعا ايدىيور [۱].

وامرا (امرا): بو سوز، سائر ياريلىقارندەكى «بىكلار» (بكلر) ككسى يىرنە قوللانيلمىشدر. ذاتاً مختلف تورك دولتارندە «امير» ايله «بيك» (بك) ككەلىرى همانەمان عىنى معنالردە قوللانيلمىشدرلر. بعضاً عربىجە «امير» ي توركچە چەويرەرك «بيك» دىمىشلر و بعضاً «قبا» توركچەدن صاقىنمق ايجون «بيك» ي «امير» چەويرر اولمىشلر. «بكلربكى» دە «اميرالامرا» دىمىكدر. لازار بوداغوف هم «امير» هم «بيك» ككەسىنى

[۱] «توقتامش، تيور قوتلوق وسعادت كرايك تارخانلىق ياريلىقلىرى» اسملى اثرى، صحىفە ۱۶،

روسجه « قناز » سوزیله ترجمه ایدیور [۱]. « قناز » سوزی « اصیلزاده » ، « آمر » ، « باشبه غ » ، « دره بکی » معنارینه کلدیکی کی ، « امیر » و « بیک » سوزلری ده اسکیدن عینی معناری حامل اولشدر . بزم یارلیغک « امرا » (امیرک جمعی) کله سنک معادلی اولان « بیکر » تیمور قوتلوق ، توقتامیش وسعادت کرای یارلیقلارنده مأموریت ومنصبیری برآز تفصیل ایله قید ایدیلشدر . برنجیسنده « مک » یوز ، اون بکلاری غا ، ایکنجیسنده « داروغا بکلاریکا » ، اوچنجیسنده « تومان ، بیک ، یوز ، اون بیلکان اوغلانلار ، بیکلاریکا » دنیلمکدهدر .

و مقام : « حاکم » ک جمعیدر . امیر-بیکلردن آشای پایده اولان یوکسهک مأمورلر مراد اولاجاق . بو سوز مثلاً سائر یارلیقلارده کی « داروغالر » سوزینه مقابل اولایلیر . داروغالر اصل تورک - موغول یوردلرنده زمانمژک والیرلی قیلندن مأمورلر ایدیلرکه ، وظیفه لری ده از جمله اهلینک استاتیسیتی آلق وسالیق (ویرکو) طوپلامق ایدی [۲]. بوحالده « حکام » ک مفادی « داروغالر » (والیر) اولور . ایرانده بگونه قادار « حکمران » سوزی ، باش والیرله وعادی والیرله اطلاق اولونیور [۳].

و سادات عظام (یارلیقده غلط اولاراق « سادات » یازیلش) : « سید » کله سنک جمعیدر ، که « سید » عنوانی قازان یوردنده یوکسهک دینی منصب صاحبارینه اطلاق اولونیوردی . بوعنوان نه آلتون اورداده ونه قریمه بولونمادیغندن ، بزاوکا سائر یارلیقلارده تصادف ایتیمورز . بوراده « سادات » ک جمع صیغه سیله قوللانیلماسی کویسته ریور ، که قازان یوردنده عینی زمانده برقاچ « سید » بولونمشدر . تاریخی م . « خوده قوف » ده بوفکره مائلدر [۴].

و قضات اسلام : بومعنائی افاده ایدن تعبیرلر « تیمور قوتلوق » یارلیغنده « قاضی مفتی لاری غا » ، توقتامیش یارلیغنده « قاضی محتسب لاریکا » ، سعادت کرای یارلیغنده « وقاضی محتسب لاریکا » طرزنده مذکوردر .

و مولی نوری الاحترام (یارلیقده یاکلیش اولارق « ذویلا احترام » صورتنده یازیلشدر) :

[۱] تورک لهجه لرینک مقایسه لی لغتی ، پترسبورغ ۱۸۶۹ .

[۲] ا . بهره زین ، تارخانلیق یارلیقلری ، صحیفه ۴۵ .

[۳] ل . بوداغوفک مقایسه لی لغتی .

[۴] قازان تاریخنه عائد طاسلاقلر ، قازان ۱۹۲۳ . صحیفه ۱۸۹ .

بوندن مراد ، قازان یوردنده متنوع عنوانلر طاشیان روحانیلر ، ملالر اولسه کرک. ذاتاً «مولی» ، «مولانا» کلمه‌لری دین آداملرینه اطلاق اولونوردی. قازان مملکتنده شیخ ، ملا (مولا) ، امام ، درویش ، حاجی ، حافظ (آز) ، دانشمند ، شیخزاده ، ملازاده عنوانلری حامل اولان دین آداملرینک بولوندیغی زروس وقائنامهلرندن اوکره نیورز[۱].

بونوع روحانیلری تیمور قوتلوق یارلیغی «مشایخ صوفی لاری غا» دییه ، توقامش یارلیغی «شیخ مشایخلریکا» دییه ، سعادت کرای یارلیغی «مشایخ صوفی لاریکا» دییه تعیر ایتدیکی حالده ، بزم یارلیغمز هپسنه طوپدن «وموالی ذوی الاحترام» (محترم مولالار) دیمکله اکتفا ایدیور .

وارباب و ملا تانه و مقامه (دوغروسی «و ارباب وکالتان و مقامان» اولاجاق) : بو عبارتیه سید واحد افندی : «وکالت صاحبلینه و محللارده کی مأمورلره» دییه ترجمه ایدیور . لاکین «وکالت و مقام صاحبلینه» دییه ترجمه ایدلسه داها دوغری اولاجاق. اولاجاق أما ، فقط بوندن مقصدک نه اولدیغی نه آکلاشیلما یا جاق . باشقه یارلیقلارده ده بو عبارتیه ک مقابلی بولوق مشکلدنر . ایله ریسنه کچورم .

«رایلیجیانه» : ایلیجینک نه اولدیغی بللیدر. ایکی یوردک، خلقک آراسنی ایلاه شدرمه یه یعنی باریشدرمایه واسطه اولان آدام دیمکدر . «ایلیجی» کلمه سی سعادت کرای یارلیغنده «یورور ، آشور ایلیجی ، یولاوچی لارغا» عبارتیه مندر کوردنر .

رباغیجیانه : بو کلمه یی سید واحد افندی شوشکلده اوقویوب «باغچه جیلر» دییه آچيور . یارلیغک المده کی فوتوغرافنده بو سوز آچیقه اوقونمادیغندن ، سید افندی اوقویوشنک دوغری اولوب - اولمادیغی کسیدرمیورم . بونک «باغشیان» اولماسی ده پک ممکندر . «باغشیان» اولورسه بیله ، بن بوندن مراد باغچه جیلر اولمادیغی فکر ندمیم. ظنمجه «باغشیان» کلمه سی باغ ، باغچه مأموری معناسنه کن «باغچی» نک دکل ، «باغشی» (باقشی) دن بوزولش اولان «باغچی» نک جمعیدر . اسکی وثیقه و کتابلارده بو کلمه «بخشی» ، «بخشی» و «بخشی» طرز لرنده یازیلیدر . بوسوز ، از جمله کاتب معناسنه ده کایر . «ترکستان

شاهلرینک کاتبلرینه دیرلر، که هیچ فارسی بیلیمه لر [۱]. و . رادلوف «باقشی» ماده سنده بونک قومانجه ده کاتب معناسنده اولدیغنی یازیور [۲]. قریم خانلغنده ده «بخشی» نك کاتب معناسنده قوللانیدیلغنی اورا خانلرینک یارلیقلرندن آ کلاشیلور . از جمله سعادت کرای خان یارلیغنک صوکنده «غازی بخشی بتدیم» [۳] دنیلیور، که بونک کاتب ویا سر کاتبدن باشقه برشی اولمادیغنی آشکاردر . قازان خانلغنده ده باقشی (کاتب) لرك بولوندیغنده شبهه یوقدر . از جمله قارامزین تاریخنده قازانلی (بوزکا باقشی) ذکر ایدیلور [۴]؛ «م. خوده قوف» قریم خانلغنی ایله مشابهنی ی کوز اوکنده طوتاراق اولسه کرکدر که ، قازاندن اجنبی دولتره کوندیریلن ایلچی هیئتک علی العاده بر بک ، بر اوغلان و برده باقشی اولوق اوزره اوچ کشیدن تشکیل ایتدیکنی و صوکنجینک روسلرده کی «دیباک» وظیفه سنی کوردیکنی یازیور [۵]؛ موسقوف دورینک «دیباک» ی ایسه سرکاتب دیمکدر . «باغچیان» کله سندن مراد اولان مأمورلرک باقشیلر اولدیغنی اونک «ایلجیان» کله سی یاننده ذکر ایدیله سی ده تأیید ایدیور . قریم خانلرینک موسقوف و پولونیا حکمدارلرینه یازدقلری یازیلرینده (یارلیقلرنده) ده «بخشی» ایلچیدن صوکر ا ذکر ایدیلور . جانبک کرای خانک لهستان قرالنه یازمش اولدیغنی یارلیغنده «الوغ ایلچیمز وهم الوغ بخشیمزنک بارچا آغزندن سویلا کان سوزلر- یز که اعتماد ایدوب...» دنیلدیکی کی، [۶] .. دولت کرایک ینه عینی یوردک قرالنه یازدیغنی یارلیغنده «اشبوارخان اولوغ الجی هم الوغ بخشی وهم تیتمز که اعتماد قیلوب» دنیلیور [۷]. «وکشی با ناره» : فارسی کشتیان کله سنک جمعیدر ، که کمیجیلر دیمکدر . باشقا یارلیقلرده بوکله نك مقابلی تورکجه اولارق مذکوردر . تیمور قوتلوق یارلیغنده «کمیچی کوپروچی لرکا» دنیلدیکی کی [۸] ، سعادت کرای یارلیغنده ده «کمیچی کوپورچی لاریکا»

[۱] اللغات النوائیه والاستشهادات الجغتائیه، پترسبورغ ۱۸۶۸، ویلیامینوف - زه زنوف نشری

[۲] تورك لهجه لری لغتی تجربه سی ، پترسبورغ .

[۳] بتدیم - یازدم دیمکدر .

[۴] روسیه دولتی تاریخی ، ۷ نجی جلدده عائد حاشیه لر، رقم ۱۸۱ صحیفه ۳۱ .

[۵] قازان تاریخنه عائد طاسلاقلر ، صحیفه ۲۰۲ .

[۶] قریمده دائر یازولار ، پترسبورغ ۱۸۶۴ ، صحیفه ۲۷ .

[۷] ینه اوراده ، صحیفه ۴۳ .

[۸] مرحوم ابراهیم خلفه اوغلی ده Fundgruben des Orients مجموعه سنده کی ایضاحلرنده

«کمیچی» کله سنی «کشتی بان» سوزی ایله ایضاح ایدیور .

دنیلور . کیچی معناسنه کان سوز روسجهیه ترجمه ایدیلن آلتون اورددا یارلیقلارندهده موجوددر (مثلا برنجی یارلیقده) [۱] . کیجیلردن مراد ، مملکتک صو یولارینک باش مأمورلری اولدیغنی «۱ . بهرزهین» تخمین ایدیور [۲] . م . خوده قوفک «کشتیانان» ی تارلاردن ویرکو طوپلایان مأمورلر دییه تعریف ایتیهسی [۳] بوسبوتون یا کلیشدر .

«کنربانان» : سید واحد افندی بوکله یی «سوقاق مأمورلری» دییه ترجمه ایدیور . بر فارسی لغتده «کذربان» سوزی «کیجی» کیدلرده ویرکو طوپلایان مأمور» دییه تعریف ایدیور . نه آلتون اورداده ونهده اوندن آریلوب تشکل ایدن اوردالرده «سوقاق مأموری» عنوانی بر مأمورک بولوندیغنی تاریخی وثیقلردن آکلاشیلمادیغندن، بن سید افندینک ایضاحنی دوعری بولامیورم . م . خوده قوف» ده سید افندینک آکلایشنه تبعاً «کنربانان» دن مراد پولیس مأمورلری اولدیغنی یازیور [۴] . یوقاریده باشقا یارلیقلرده «کیچی» دن صوکر کوپروجی نک ذکر ایدلیکنی کوردک (تیمور قوتلوق وسعدت کرای یارلیقلری) . بزم یارلیغمزده ایسه «کیجیلر» معناسنه کان «کشتیانان» کله سندن صوکر «کذربانان» سوزی یازیور . کوپرو برنوع کذرگاه (کیله جک یر) اولدیغندن، بوراده «کذربانان» دن مراد مطلقاً «کوپروجیلر» ، کوپرو مأمورلری اولاجقدر . یارلیقی یازان باقشی ، «کوپروجی» یی «کذربان» ه چه ویرمکه بویوک خطایه دوشمه شد . زیرا تصویری مقصد ایله اولسهده کوپروه «کذرگاه» اطلاق اولونمهی متعارفدر . مثلاً «صوفی الله یار» «ثبات العاجزین» نده :

جهنم اوزره بر کوپروک ایرور ، آه
اوشال کوپروک صراط آتلیغ کذرگاه

دیور .

ونوتقاولارده : توتقاولک فارسیجه جمیدر . بو کله نک متعدد معناری اولماقده برابر بوراده مراد اولان معناسی «حدود محافظلری ، معین محللرده کان کیده نلری طوتان ، تفتیش ایدن بکجیلر» در . «ربغوزی» ، قصص الانبیاسنده : «چان مصرغه تی لار ایرسه ،

[۱] و . غریغوریهف : روسیا وآسیا مجموعه سی .

[۲] تارخانلیق یارلیقلری .

[۳] عینی اثر ، صحیفه ۲۰۳ .

[۴] عینی اثر ، صحیفه ۲۰۳ .

« بزداغی سیورغاب » (بزدخی سیورغاب): سیورغاق، « انعام، احسان ایتک » دیمکدر. « سیورغال » انعام، احسان و آریجه امتیازلره مظهر اولمش آدم. « بزنک خان آغالاری من سویورغاب، ترخان قیلغان »، « محمد بزنک سیورغال بولوب، ترخان بولوب تورسون دیدیمیز » (تیمور قوتلوق یارلینی). « بسایس بیک حاجی بولای سیورغایم تیب (توقنامش یارلنی) ». « بوواجیسی بزکا توفنکچی اولدینی سبب دان سیورغال بولوب، آزاد، ترخان تیدیک » (سعادت کرای یارلینی).

« کشی لارینه و قارالارینه » : « کشیلری » اوشاق، خدمتچی و تبعه لری دیمکدر. بوکون شمال تورکجه سنده « کشیلری » حالا بومعنادهده قوللانیلیر؛ جنوب تورکجه سنده « آداملری » سوزینک عینی معناده قوللانیلدینی کی. « قارالی » (قارالری)، حیوان، مواشی و طاوارلری دیمکدر. چغتایچهده « قرا » سوزینک بو معناده قوللانیلماسی پک شایعدر. « سانسز حمد و ثنلار ایدی عز وجل غه کیم بیزلارنی آدم یراتی تقی قرا یاراتمادی » (قصص الانبیاء ربغوزی کتانبک ابتدا سنده) ؛ « ایکنجی ییل ییلقی قارالری ساتی لار » (عینی کتاب، صحیفه ۱۶۲) ؛ « طوار قارالری اولاق طوتماسونلر » (تیمور قوتلوق یارلینی) ؛ « تاتار طوارچی سی غاوطوار قاره غه ضرروزیان قیلور بولسالار » (غازی کرای خانک لیتوانیا دوقی سیکز مونده یازدیغی مکتوبی) [۱]. « قیرغیزلرده « قرا » کله سی حالا بومعناده دخی قوللانیلمقدهدر. « فلاننک اوج تورق قاراسی بار » دنیلورکه، اونک شوقادار حیوانی وار دیمکدر.

« ومارالارینه » : بو، یارلیقده کی الکمر اقلی کله لک بریدر. « ع. عزیزه، بک بونی سائر یارلیقلرده تصادف اولونمایان غریب کله لر صیراسنده ذکر ایدیور [۲]. سید واحد افندی « قارالی » سوزینی، خطا اولارق، « یرلری » (یعنی طوپراقلری) دییه ایضاح ایدهرک، « جاروالری » کله سنی « حیوانلری » دییه ایضاح ایدیور. حالبوکه « قارالی » ندن مراد حیوانلر اولدینی. اثبات ایدیلنجه، « جاروالری » سوزینی اومعنایه حمل ایتیه یول قالمیور. بو حالده « جاروا » دن مرادنه اولاجاق عییا ؟ فکر مجه، بو کله، « اونی « جاروا » طرزنده اوقومق قابل دکلسه بیله، بوکون « قازاق-قیرغیز » لهجه سنده قوللانیلان و بعضاً « شاروا » تلفظ ایدیلن « جاروا » کله سنک بوزمانی اولاجاقدیر. بوسوز برفردک یاخود جمعیتک (باخصوص حیوان به سله یچی و اکینجی

[۱] قریقه دائر یازولار .

[۲] تاتار ادبیاتی تاریخی، برنجی جلد، ایکنجی بولک، صحیفه ۷۴ .

خلىقك) بوتون اقتصادى حياتىك قورولوشنى افاده ايدر. آلمانجهده بوسوزك مقابلى Wirtschaft كله سيدر. ب. «روسجه - قيرغيزجه» لغت كىتابى روسجه «خوزىستوو» كله سى «چاروا» كله سىلە آكلاتوب پك اصايت ايتىشدر .

«خوزىستوو» ايسه طبق Wirtschaft كله سىك افاده ايتدىكى معنايه دلالت ايدر . بوراده «چاروا» سوزىنىك بولونماسى، يارلىغى يازان ياخود يازدىرانك بلاغىنى كوستهريوز . زىرا، تارخان وسيورغال ايدىلە نلرك ملكىندە بولونوب آل دكديرىلەسى جائزاولمايان كىمەشيلرى صايدقدن صوكر، برده بونلرك هپسىنى شامل اولان بر كله نك قوللانيلماسى مدطايى داهاز ياده تا كيد و تقويه ايدر .

فرد مع لافات (من الآفات اولاجاق) : بونى بويلەجه ، يعنى اولديغى كى او قورسەق، پك معناسى بروسز اولاجاقدىر. سيد واحد افندى بوسوزى «هيچ كيم» ديه ترجمه ايدىور . و كچيور . «فرد» كله سىندە هيچ كيم (كىمسە) معناسى آكديران انجه برفرق وارسەدە ، «الافات» (الافات) كله سى نە ياپاجاغىز؟ يارلىغك كاشقى بوندن هيچ بحث ايتيور . ايلك او كجه شونى قيد ايدەلم ، كە بويارلىقده عربجه كله لىر فوق العاده مرحمتسزجه تحريف ايدىلشدر . بوزولش عربى سوزلرك جدولنى عرض ايدەلم :

يا كلبى	دوغربىسى
وامرا	وامرا
وسدات	وسادات
ذوبلا احترام	ذوى الاحترام
وكالاتان	وكالاتان
ومقمان	ومقامان
حمت	حمت
عن بلافات	عن الآفات
داخل	دخل
وتقارض	تعارض (تعرض)
قراجات	خراجات
وامالك	واملاك
موبارك	مبارك

ورواج
ومشارالیم
صفر

ورواج [۱]
ومشارالیم [۲]
صفر

کورولیور، که بونلرک ایچنده غایت فاحش غلطلردن واردر. هله «المالك» کلهسی فی الواقع «املاك» یرنده قوللانیمش اینه (که او یله اولماسی پک قوتلی براحمالدر، زیرا «مال» کلهسی یاننه قونیلمشدر) بوتمامیله عوامک «مملکت» ی «مهله کت» «کبریت» ی «کبریت» «مریم» ی «مه یرم» تلفظ ایتمه سنه بکیزم. شو خطا صواب جدولندن آچیقجه کورونیورکه، بویارلینی یازانک عربجهسی «آغزندن قاپما» در. عربجهسی «املاك» ی «المالك» قلب ایدرجه سنه «آغزندن قاپما» اولان برمنشینک «من الافراد» ی «من الآفات» (اونی ده من یلافات شکلنده یازارق) قلب ایتمهسی مستبعد صایلا بیلیمچی؟ بنجه هیچ مستبعد دکدر. «را» سی آچیقجه تلفظ ایدیلیم «افراد» کلهسی «آفات» کلهسنه نه قدار بکزیور! دیمک اولویور، که بوراده «فرد من یلافات» سوزی «فرد من الافراد» سوزی یرینه قوللانیمشدر، که شو صوکنجی تعبیر حقیقه «هیچ کیم» (کیمسه) معنا سنده در.

«یساق قلان» قور سالیغ مسمی سالاسونلار: تیمور قوتلوق یارلیغنده «قلان مسالایغ، بورچ، خرچ آلماسونلار» عبارهسی، سعادت کرای یارلیغنده «یساق قلان تیب تیلماسون، آلماسونلار» عبارهسی موجوددر. برنجی عباره یی و. رادلوف «قلان تسمیه ایدیلن طوپراق ویرکوسی، ویرکو (سالیغ) و مصارف» دییه ایضاح ایدرک «قلان» تعبیری اوچ نوع ویرکینک هپسنه تعیم ایدیور [۳]. ا. بهره زینه کوره «قلان» هم طوپراق ویرکوسی هم عادی ویرکومعنا سنه کلرو آذربایجان شیوه سنده «قلان» تلفظ اولونورمش [۴]. کرک «بهره زین» ک، کرک «ل. بوداغوف» ک دیدیکنه کوره قازان لهجه سنده «قیلا» و «قولا» کلهلری «طوپراق ویرکسی» معنا سنه کلیرمش [۵].

[۱] سید واحد افندی بو کله یی جیم ایله اوقویور. واقعا «حا» نک آلتنده نقطه می بر شی کوزوکیورسه ده، بو آنجاق «سهوناسخ» اولاجاق. زیرا «غدو» ک مقابلی «رواح» در، که بورایه «رواح» کله سنک قونیلما سی هیچ بر طریقه توجیه ایدیلیمز.

[۲] بونی سید افندی «ومشارالیم» اوقویورسه ده، بن «مشارالیم» طرزنده اوقومق ده قابلدن ظننده یم.

[۳] روس عتیقات جمعیتک شرق قسمک یازیلری، جلد ۳، صیفه ۳۵.

[۴] تار خانلق یارلیقلری، صیفه ۴۰.

[۵] ینه اوراده و بوداغوفک «مقایسه لی لغتی» نده

فی الواقع « قیلا » کله سنک طوپراق و صوکر اسنک بدلی معناسنه اولاراق بوکونده بعضی باشقرد اویماقلرنده قوللانیمقده اولدیغنی اوکره ندیم .

« قولوسه ، قلیقه ، باج » : سعادت کرای یارلیغنده « قولشی قولتقاسی » عباره سی موجود اولدیغنی کی ، « قولتقه ، قولقا ، قولغا ، قولقا » کله لری عینی معنایه دلالت ایتک اوزره قریم خانلغنه عائد سائر تاریخی وثیقه لرده وادردر [۱] . دیمک اولویورکه ، بوکله لر شیمدیلک آنجاق قریم تاریخی وثیقه لرده تصادف ایدیلشدر و بوکونه قادار معنایه ده کیسه حقیقه آکلامایامشدر . « بهرزهین » ، سعادت کرای یارلیغنده کی « قولشی » کله سی حقنده « احتمال ، کوله ، اوشاق معناسنده اولان « قولچی » دن بوزولمشدر « دیورسه ده [۲] ، کرک بو سوزک بزم یارلیغنده « قولوش » شکلنده یازماسی ، کرک کله نک هر ایکی یارلیقه ویرکیلی افاده ایدن کله لر صیراسنده بولونماسی ، کاظم بیگ شاگردینک بوفرضیه سنی جرح ایتکده در . ینه عینی تتبعی « قولتقا » سوزینک اسیر ، کوله معناسنده اولدیغنی ادعا ایدیورسه ده [۳] ، البت یاکلیشدر . برکره او ، « قولتقا » نک تورکجه ده اسیر ، کوله معناسنه کلدیکنی هیچ بر شاهد ، مثال ایله تأیید ایتیمور . ینه « قولتقا » نک جانلی (ذی روح) بر نسنه اولمایوب آشاغیدن یوقاری یه ویریلن برنوع هدیه ، آرمغان یاخود ویرکو اولدیغنی قریم خانلرینک مکتوبلرندن آچیقه آکلاشیلیور : « خزینه دن باشقه قولتقانی هم بیرکایسز » [۴] ؛ « ایکی الوغ خزینه نی و هم قولتقه نقراتی بر یردن تیلک ایدوب ، اولوغ چاقونمز عثمان بگنی کون ایلکاری یباردم » [۵] ؛ « بش مینک آلتون قولغادیب جبرکای وتن قازاقلرین تن دن چغارغای سز » [۶] ؛ « نیچاقلی خزینه ونیچاقلی قولتقایارسکنز ، شوچاقلی نیارسه یباردک دیب بلدرکایسز » [۷] . قرایم علماسندن ثریا

[۱] مذکور « قریمغه دائر یازولار » مجموعه سنده بوکله شو دورت تورلو شکلده یتش آلتی دفعه ذکر ایدلمشدر .

[۲] تارخانلیق یارلیقاری ، صیفه ۵۳ .

[۳] ینه اوراده .

[۴] قریمغا دائر یازولر ، صیفه ۴۰ .

[۵] ینه اوراده ، صیفه ۳۷ .

[۶] ینه اوراده ، صیفه ۶۲ .

[۷] ینه اوراده ، صیفه ۸۰ .

شاپشال افندینک بکا شفاها سوبله دیکنه کوره ، « قولتقه » کلهسی ، هدیه ، مقدمه معناسنده اولوق اوزره ، میلادی اونبرنجی عصرده ترجه اولونمش تورکجه توراندهده مذکورمش . م . خوده قوف « باج » ی قولوش ، قولتقا کی ، ماهیتی بللی اولمایان ویرکیلرجه سندن عد ایدیور . حالبوکه « باج » کومروک رسمی معناسنه کلن فارسی کلهدر . اسکی بوخارا و خیوه خانلقلرنده باجگیر ، باجدار ، باجمان عنوانلری کومروک رسمی (باج) طوپلایان مأمورلرک عنوانی ایدی . باج کلهسی عینی معنا ایله قیرغیزلره بیله معلومدر . سید واحد افندی « باج » ی کومروک رسمی دییه دوغرو ترجه ایتشد .

« آب و آب زمین لرینه » : سید واحد افندی بو عبارتده کی « آق » کلهسی « آچه » دییه ایضاح ایدیور . واقعا ، جنوب تورکجه سنده « آق آچه » تعبیری موجود اولوب ، حتی « آق آچه قارا کون ایچوندر » مثلی دخی قوللانلیورسهده ، ساده « آق » کلهسنک « آچه ، پارا » معناسنده قوللانلماسی هیچ بر تورک لهجه سنده یوقدر دیورسه ق خطایه دوشمه یز ظننده ییم . یارلیقده ذخیره معناسنه کلن « سوسون » کلهسی اولمایه ایدی ، بن بو « آق » کلهسنی مطلقا « سوت و سوتدن یاپیلان شیر » دییه ایضاح ایدردم ؛ زیرا « آق » بو معناده برچوق تورک قبیله لرده از جمله باشقیردلر و قیرغیزلردهده قوللانلیور . « آب زمین لرینه » تعبیری ، تیمور قوتلوق یارلیغنده کی « یرسولاریکا » تعبیرینک فرسجه سیدر .

« صلہ ضربی ، یر ضبده سی نونونه سانی » : تیمور قوتلوق یارلیغنده « ایندرجی سلاسی بله مشهور بولغان قلاسی دین » دینلن سوز وار . رادلوف دیورکه : « سالا ، غربی تورک لهجه لرده پک فضله قوللانیلان برکلهدر و معناسی ده کوی و مسکون یردر . ایدیل بوینده « سالا » کوی معناسنده اولارق ، شهر معناسنده ارلان « قالا » یه مقابل قوللانیلیر . بو معنایه کلن « سالا » سوزی لیتوانیا قرایملرینه ده معلومدر . قریمده شیمدی و کلهیی بیلیمورلرسهده ، اوراده کی « فوتصالا » ، « اولوصالا » ، « یاکصالا » کی [۱] کوی اسملری کوسته ریورکه ، « صالا » کلهسی وقتیه اورادهده قوللانلمشدر . بکا قالیرسه ، روسلرک قومشولغنده قونوب کوچن قومائلر ، روسجه صولو « celo » سوزینی بر ته کنیک اصطلاح اولازاق « صالا » شکنده قبول ایتشدر [۲] . ایشه بوفرضیه یی ایله ری سورهره ک ، او ،

[۱] روس عتیقات جمعیتک شرق قسمک یازیلری ، جلد ۳ ، صیفه ۳۱ .

[۲] برده بونلره اسکی پایتخت باغچه سرایک واروشی قیلند اولان « صالاجق » دی ده علاوه ایدم .

«تیمور قوتلوق» یارلیغنده بولونان، کرك مذکور عبارتده کی و كرك «باسا سالالاریغا» عبارتسندده کی «سالا» کلمه سی «کوی» معناسنده تلقی ایدیور. «سالا» نك کوی معناسنده اولدیغی قبول ایدیور سه قده، اونك روسیجه «celo» سوزندن آلتماسی فکریته اشتراك ایدمه یز. «سالا» نك روسیجه «صولو» یه لفظاً و معناً مشابهتی، اونك بهریکنندن بوزولاش اولماسی استلزام ایتمز. شهر، استحکام معناسنه اولان «قالا» کلمه سی «قالامق» (طوپلایوب بریکدیرمک، برینی دیگرینك اوزرینه قومق) مصدرندن کلتشه، کوی معناسنده اولان «سالا» کلمه سنك «صالمق» (قورمق، تأسیس ایتک) مصدرندن آلتماسی نهدن استبعاد ایدیلسون؟ قناعتیجه، کوی معناسنده قوللانیلان «سالا» خالص تورکجه کلمه در؛ «قالا» عربجه «قلعه» نك بوزماسی اولمادیغی کی، «سالا» ده اصلاً روسیجه Celو نك بوزماسی دکلدر. بولکله نك وقتيله قریمده ده قوللانیلدیغی «رادلوف» ك کتیردیکی دلیلدن باشقه دیگر بر دلیل ده اثبات ایدیور. اوده، بولکله نك، شهر معناسنه دلالت ایدن «کرمان» سوزینه مقابل اولارق، قریم خانلرینك مکتوب (یارلیق) لرنده قوللانیلماسیدر. محمد کرای خان «شرطنامه» سند «تقی بولاردن باشقا کرمانلارنکیز، سالالارنکیزکا» دنیلور که [۱]، «سائر شهرلرکز و کویلرکز یا خود قصبه لرکز» دیمکدر. شاپشال افندیك دیدیکنه کوره، «سالا» کلمه سی «قالانك» مقابلی اولارق، مذکور تورات ترجمه سندده مکرر ایدایدیلور مش. اونك فکریته کوره، «سالا» خالص تورکجه سوز اولماقلا برابر، شهرك قلعه طیشاریسند بولونان قسمی یعنی «واروش» معناسنده در. باغچه سرايك «صالاحق» ی اشته بوندن آلتشد. ایمدی بزم یارلیغمزده بولونان «ساله» سوزی ده البت «سالا» (کوی معناسنده) دن باشقا بر شی دکلدر. «ساله خرجی» کوی مصارفی، یعنی شو عنوان ایله معروف بر نوع ویرکو دیمکدر.

سید واحد افندی بونی «آول صالمی» (کوی ویرکیسی) دییه ایضاح ایدرکن، تماماً اصابت ایتشد.

«رضیه سی» عبارتسندده کی «خبله» (خه بهله اوقونور) کلمه سی، تیمور قوتلوق یارلیغنده کی «قباله» (قه بهله اوقونور) نك بوزماسندن باشقه برشی دکلدر. و. رادلوف «قباله» یی «تعهد» دییه ایضاح ایدیور؛ «ل. بوداغوف» ایسه، «آلیم - صاتم سندی» دییه تعریف

[۱] قریمغه دائر یازولار، صیفه ۴.

ایدیور. بوسوز، آذربایجانده «طاپوسندی» معناسیله حالاده قولانیلمقدهدر. «یر» کلهسی طوپراق معناسنده اولدیغندن، بو عبارتک معناسی، «طوپراق آلوب ساتارکن یاپیلاجق» مقاوله اثناسنده بو تارخانلردن هیچ رسوم آلتاسون «دیمک اولویور. روسجهده بر kabaIa کلهسی واردرکه، بورجلو آدمی مؤقتاً یاخود مؤبداً کوله مقامنده طوتق دیمکدر. برده بو کلهدن آلتش اولان kabalnaai sapis تمیری موجوددر. بو ایسه، «قابالا» یعنی «قوللق مقاوله نامهسی» دیمکدر. روسلر بو کلهدن فعللرده اشتقاق ایتدیرمشلردر. ش. سامی بک «قاموس ترکی» ده «قباله» مادهسنده ازجه «موسویلرک کندی جماعتلرینه عائد اولق اوزره اتکی بعض مستهلکاتدن ویردکری رسوم» دیورسهده، استانبول دارالفنونی مدرسلرندن آورام غالاتی افندیکن بکا شفاهاً بیان ایتدیکنه کوره، بو نوع جماعت ویرکوسی معناسنه کلن کله «قباله» دکل، غبله (gabela) در. هر حالده «قباله»، «kabala» غبله کلهلری بریرینه بک یاقین معنالرله دلالت ایدن ولفظاً تشابه ایدن کلهلردر. «قباله» سوزینک، املاسی عربجهله شدیر یلاسنه رغماً، عرب کلهسی اولماسنده بن اشتباه ایدیورم. غالاتی افندیکن دیدیکنه کوره «غباله» کلهسی ده عبرانی برکله دکلش.

نوتونه سانی عبارتسنده کی «توتون: دومان»، «سان» ایسه «عدد، صانی» دیمکدر. «توتون سانی» ندن مراد، تونلوك یاخود باجاسندن دومان چیقان (مسکون اولان) خانه صایسندن آلینان ویرکودر.

«سوسونه رعلوفه تیلر ماسونه لار»: تیمور قوتلوق یارلیغنده عیناً بزم یارلیغمزده کی عبارت، توقتامش یارلیغنده «اولاغ سوسون تیلر ماسونلار» دییه، سعادت کرای یارلیغنده «سوسون علوفه یماسونلار» دییه یازیلیدر. سوسون (صوسون) کلهسی حقهده «و. رادولف» «ایچیلرشی معناسنده ایسهده، عموماً یورغون یولجییه تقدیم اولونا جاق یمک وایچیمهده اطلاق اولونور» دییور [۱]. «صوسون» انسان آزیغی، ذخیره معناسنده اولورسه، علوفهده (عربجه) حیوان آزیغی، یهیم دیمک اولویور.

«کوج، بسیج، زحمت، یخوغم تیکور ماسونه لار»: ایلهریده سیدواحدافندی «بسیج» برینه «سیج» دییه او قومشدر. «ا. بهر زین»، سعادت کرای یارلیغنده کی «تقی کوج، بسیج، یخوغم، زحمت تیکور ماسونلر» عبارتسنده بولونان «بسیج» لک «باصمق» فعلندن

اشتقاق ایتدیکنی و «تضیق» صیقیشدیرما» معناسنده اولدیغنی یازیور [۱]. سید واحد افندی ده بوسوزی قازان تورکجه سیله «قسنقیلق : تضیق» دییه ایضاح ایدیور و «سیج» دییه اوقودینی کله یه ده عینی معنای ویریور. بهره زینک اشتقاقی و هرایکی تتبعجینک ایضاحی درستدر، فقط کله لری اوقویشاری خطالیدر. ویلیامینوف - زه رنوف وحسین افندی فیضخان، قریم خانلرینک مکتوبلرند بولونان بو کله یی نون ایله «بسینج» طرزنده اوقویورلر. «بازارکان باریشوب کیلش - کای، کوچ بسینج کورما کایلار»، «بازچا بزکا - سالوکشی لاریمزدن کوچ بسینج قیلیب ماللارن آلسالار»، «ملاکاتینکیزده کوچ بسینج بولسا، سیزده بر اکسو کسز تولا کایسز» [۲]. اصل درستی بویله جه نون ایله اوقومقدر. «باصینج» سوزی «تضیق و صیقیشدیرمه» معناسنده اولارق، قریمک بعض محللرند حالاده قوللانیلمقدردر؛ فقط اکثریا «باصینج» سوزی ایله برلکده استعمال ایدیلر، یعنی «باصینج باصینج» دنیلیورمش. بزم یارلیغمزده بوسوزی «بسینج» اوقوموق پک قابلدلر. یارلیقده ایکی دفعه مذکور بو کله نک برنجیسنده آلت طرفده بانک برنقطه سی، «سین» ک آلت طرفنه اوزمان موداسنه تبعاً قونیلان اوچ نقطه، «چیم» ک اوچ نقطه سی آحیقه جه کوزوکیور. بوندن ماعدا یوقاری طرفده «چیم» دن مقدم بردیش وارددر، که بونی نون نقطه سنک مرکزی اولارق تلقی ایتمه مزه هیچ برمانع یوقدر. نونک نقطه سی ساده جه ذهول یوزندن یاخود قرینه دن آ کلاشیلا جاق دییه قونیلما مشدر. نته کیم عینی کله ایکنجی دفعه تکرار ایدیلرکن، نه آلت طرفدن و نه اوست طرفدن هیچ برنقطه قونیلما یه لزوم کورولمه مشدر. خلاصه، یارلیقده کی بو کله هرایکی یرده «بسینج» اوقونمالیدر. سیدافندینک ایکنجی دفعه بوسوزی «سیج» دییه اوقوماسی، ع. عزیزبکک بوسوزی «سیج»، سیج دییه اوقوموق پک ممکندر، دییه سی ایسه [۳] یالکیز دقتسزک اثری صاییلما لیدر. «نیجوغ» کله سی «نیجوغ» شکلنده سعادت کرای یارلیغمده مذکور اولدینی کبی، توقمامش یارلیغمده «یونجوغ» شکلنده یازیلیدر [۴]. بونک فعلی «یونجوومق» «یونجوتمق» اولدیغندن، شوصوکنجی یازیلش داها دوغریدر. بوفعللر باشقرد شیوه سنده

[۱] تارخانلیق یارلیقتری، صحیفه ۵۴.

[۲] محمد کرای خان شرطنامه سی : قریمغه دائر یازولار، صحیفه ۴.

[۳] تاتار ادبیاتی تاریخی، برنجی جلد، ایکنجی بولک.

[۴] ا. بهره زین، تارخانلیق یارلیقتری، صحیفه ۱۴.

قالين تلفظ ايديليورلر سده، و. رادلوفك ضبط ايديشينه كوره، «طوبول توركلرى» شيوه سنده اينجه تلفظ ايديليورمىش [۱]. يونچوتمق، يونچوتمك «اينچيتمك»، اذيت و يرمك، تعجيز و تعذيب ايتمك «معناليته كلير». «يونجوغ، يونجوغ، ينجوغ، ينجوغ» كلمه لرى ايسه، خان يارليقلرنده «اينچيتمه»، تعذيب و تعجيز ايتمه «معناسنه فعلدن ياپلش اسم اولارق قوللانيلمىش ايسه ده، و. رادلوف «يونجوغ» ك قىصالمش شكللى اولان «يونچى» كلمه سنى صفت اولمق اوزره، «ضعيف، يورغون» ديه تعريف ايدىور [۲]. «ديوان لغات الترك» ده ده «يونجوغ» سوزى صفت اولارق قيد ايدىلشدر و معناسى ده ضعيف ديه آكلاتيلىمشدر [۳].

يارليفك سونجىلر كوره سونجىسى

(السلطان) الغازى صاحب كراى (سوزم):

بيكاره، داروغالره، بويوك سيدلره، اسلام قاضيلرينه، محترم دين رجالنه، وكالت و مقام اربابنه، ايلچيلر و باقشيلره (بتيكيجيلره)، كوپروچيلره، توقاولارده، تامغاچيلره، قازان يوردىنك آفتلر و بلالردن محفوظ اولماسنى ايسته ديكمز عموم اولمكه و ولايتلرنده ياشايان اهالى يه بوفرمان ايريشدكده سوزم شودر: بومحمد اوغلى شيخ احمد ينه شيخ احمدك اوغلى ابدال ينه سيد احمد، اونك كوچوك قارداشى [۴] محمدك اوغلى موسى، سيد اوغلى يعقوب، اونك كوچوك قارداشى بولانس ينه كوچوك قارداشى نور سيد، اشته شويدى كيشى بزه كلهرك باش اورديلر كه، اونلر بوندن مقدم خان آغالرمزدن تارخانلىق آلمش ذاتلر ايمش. بزى شومذكور كيمسه لرى تكررلى تعالىنك رضا ينه محمد رسول اللهك شفاعتى ايچون تارخان قيلدق. بوندن بويله موما اليهم لرك يوللرنده، ايزلرنده، سفرلرنده و اقامتلرنده، اوتوردقلرنده و قالقدقلرنده اونلرك آداملرينه (اوشاق و خدمتچيلرينه) حيوان - طاوارلرينه، يوك (حوله) لر ينه و عموماً اقتصادى حياتلرينه هيچ برفرد هر هانكى بر طريقه مداخله و تعرض قيلماسونلر! وركو (ياساق)، قالان تسميه ايدىلن ساليق (ويركو) قولوش، قولتقا دىلن هديه و تقدمه لر، كومروك رسمى و مصارف ايسته مه سونلر!

[۱] تورك لهجه لرى لغتى تجربه سى، ۳ نجى جلد؛ «يونچى»، «يونچيمك» ماده لرى

[۲] ينه اوراده.

[۳] يونجوغ ايش، يونجوغ آر ماده لر ينه باق (جلد III، صفحه ۳۱).

[۴] «انى، اينى» شرق توركجه سنده «كوچوك قاردهش» ديمكدر كه مقابلى «آغا. آقادر».

مال واملاکلرینه ، سوت محصولاته ، طوپراق وصولینه آل اوزاتماسونلر ! نهولرینه زورله ایلچی ومسافر قوندیرماسونلر ! کوی مصارفی ، طوپراق طاپوسی ، توتون (خانه) حسابی دییه رک هیچ برشی آلماسونلر ! ذخیره ، یهم ایسته مه سونلر ! اونلره هیچ برجه تندن زیان و ضرر طوقوندوزماسونلر ! اونلر فراغت واستراحتله یاشایوب ، صباح و آقشام ، کیجه و کوندوز بزه و بزم نسلمزده دعا و آلقیش قیلسونلر ! اونلره هیچ برتورلو زور ، تضییق ، زحمت و جبر یاپیلماسون ! ایمدی بویله دنیلدیکنه باققسزین یارلیغه قولاق ویرمه یوب اونلره زور ، تضییق ، زحمت و جبر یاپان آداملرک کندیلرینه هیچ اییلک اولورمی ؟ (البت اولماز) دییه رک آل نشانی (مهرلی) یارلیق ویرلدی .

تاریخ ، دوقوز یوز یکرمی دوقوز سنه سی مبارک صفر آینک اون اوچنچی کونی ایدی .